

S TRŽAŠKEGA NASLOVA

VÉLIKI SIMPOZIJ O BORISU PAHORJU (1913–2022)¹ in njegovem duhovnem sopotniku Edvardu Kocbeku (1904–1981)

“Prav nič niso pomembna leta. Vsak dan nam je darovan in sleherni dan moramo izpolniti z bogastvom svojega človeškega in občestvenega smotra. Edino to je pomembno, edino zavoljo tega nas bo poklicala na odgovor zgodovina.” (Boris Pahor v intervjuju za *Primorski dnevnik* leta 1963.)

**DOGODEK POTEKA POD ČASTNIM POKROVITELJSTVOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE SLOVENIJE
BORUTA PAHORJA.**

(Foto: Andraž Gombač)

**23. november 2022
ATRIJ ZRC SAZU, Ljubljana**

Organizacija:

**izr. prof. dr. Urška Perenič
dr. Neža Zajc**

pod okriljem **Inštituta za kulturno zgodovino ZRC SAZU**

Soorganizacija:

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
Slovenska matica, Ljubljana

¹ Simpozij se umešča v okvire raziskovalnega projekta **Književna republika Borisa Pahorja (J6-4619)**, ki ga na Inštitutu za kulturno zgodovino ZRC SAZU vodi izr. prof. dr. Urška Perenič in financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Spored simpozija

Slavnostni pričetek

8.40

Uvod

Moja suhota: Zadnje pismo Borisu Pahorju (avtorica zapisa Urška Perenič),
bere Eva Lipovšek ob kitarski spremljavi Neže Kočnik

Pozdravni nagovori:

prof. dr. Oto Luthar, direktor ZRC SAZU
izr. prof. dr. Gregor Pobežin, predstojnik Inštituta za kulturno zgodovino ZRC SAZU
Viljem Leban, ravnatelj Narodne in univerzitetne knjižnice, Ljubljana
izr. prof. dr. Aleš Gabrič, predsednik Slovenske matice
Jožef Školč, prvi pobudnik zbiranja predpuščine Borisa Pahorja
izr. prof. dr. Urška Perenič, dr. Neža Zajc, organizatorici simpozija

Boris Pahor v spomin(janj)u najbližjih

9.20

Adrijan Pahor: Neusahljiva očetova želja po biti

Boris Pahor, pisatelj-pričevalec 20. stoletja

I. del

9.40

Urška Perenič: Književna republika Borisa Pahorja

10.00

Igor Grdina: Avtobiografski labirint Borisa Pahorja

Boris Pahor, angažirani literarni intelektualec

10.20

Igor Škamperle: Boris Pahor, angažirani literarni umetnik in pričevalec 20. stoletja

10.40

Boštjan M. Turk: Očak nad provinco

11.00

Ignacija Fridl Jarc: *Ta ocean strašno odprt* – Boris Pahor in Slovenska matica

11.25–11.45

Kratek odmora za kavo

Odisej ob jamboru: Boris Pahor in Edvard Kocbek

11.50

Edvard Kovač: Oddaljenost in bližina religioznih svetov Borisa Pahorja in Edvarda Kocbeka

12.10

Peter Kovačič Peršin: Pahorjevo prijateljevanje s Kocbekom

12.30

Ravel Kodrič: Kocbek - Rodano - Mounier: Slovenski pritok v spodletelo sotočje evropske katoliške levice (1932–1975)

12.50

Igor Omerza: Geneza nastajanja znamenitega pričevanja Edvarda Kocbeka in vloga Borisa Pahorja pri tem podvigu

13.10

Andrej Rozman: Moja srečanja z Edvardom Kocbekom

13.30

Neža Zajc: Edvard Kocbek, Boris Pahor ... in Dane Zajc: Razumevanje resničnosti kot poezije tega sveta

Boris Pahor, pisatelj-pričevalec 20. stoletja

II. del

13.50

Tatjana Rojc: (Literarni) Opus Borisa Pahorja kot ubeseditev celotnega 20. stoletja

14.10

Peter Scherber: Poročilo o fašističnem *razkuženju* Trsta: Obdelava življenske travme v avtobiografski trilogiji Borisa Pahorja

14.30–14.45

Kratek odmor za kavo

Boris Pahor, pisatelj-pričevalec 20. stoletja

III. del

14.50

Irena Avsenik Nabergoj: Čustveni svet v Pahorjevem romanu *Nekropola* (1967)

15.10

Martina Ožbot Currie: Vrata v (domači) svet, ki jih odpirajo prevodi: Pahorjevo potovanje domov

Boris Pahor, uporni človek za pretekle in bodoče generacije

15.30

Cristina Battocletti: Kratek nagovor biografije Borisa Pahorja

15.40

Zdravko Duša: Strast za resnico

16.00

Milena M. Blažič: Boris Pahor, Edvard Kocbek in mladinska književnost

16.20

Evgen Bavčar: Boris Pahor: Nenapisani testament kot naša moralna obveznost za jutrišnje slovenstvo

16.50

Zaključek

Dane Zajc: Kdo sem, Slavnostni govor na Prešernovi proslavi 8. februarja 1992 ob podelitvi velike nagrade za življenjsko delo Borisu Pahorju (bere Neža Zajc)

17.00

Diskusija in sklepni del simpozija

17.15

Pogostitev in druženje

Povzetki simpozijских prispevkov²

Irena Avsenik Nabergoj

Čustveni svet v Pahorjevem romanu *Nekropola* (1967)

Prispevek predstavlja branje Pahorjevega avtobiografskega romana *Nekropola* z vidika čustvovanja prvoosebnega pripovedovalca v času njegove grozljive izkušnje bivanja v nacističnem koncentracijskem taborišču Natzweiler-Struthof in v obdobju po njem. V preiskavi čustvovanja taboriščnega jetnika v »prepadu zavrženosti« ugotavlja pisateljevo odklanjanje čustev, ki je povezano z njegovo težnjo ohraniti potrebno vzdržljivost v boju za preživetje v okolju povsod pričujoče smrti in uničevanja človeških življenj.

V Pahorjevem romanu imata besedišče za čustva trpljenja, žalosti, jeze, krivde, ljubezni, upanja idr. ter vsa kratka refleksija o njih le skromno, toda pomenljivo vlogo. Med čustvi in razpoloženji, ki jih doživlja v taborišču, pisatelj izpostavlja strah in tesnobo. Razlika med trpljenjem in tesnobo ali stisko je po mnenju Simone Weil v trajanju – tesnoba je trpljenje, ki se podaljšuje skozi čas, trpljenje, za katero se zdi, da presega človeško razumevanje in vzdržljivost. V tesnobi imata trpljenje duše in družbena degradacija vsaj tako pomembno vlogo kot fizično trpljenje (Weil 1977, 452). Podobno tesnobo označuje Julia Kristeva (1982). Zanj *abjekcija* pomeni več kot le človekovo izgubo ponosa, dostojanstva in lastne vrednosti – človek je v nevarnosti, da izgubi samega sebe. Pahor v *Nekropoli* opisuje načine svojega spopadanja z »zlohотно in neodpravlljivo tesnobo« (Kosovel) kot »občutkom katastrofe« (Ionesco). Pove, da so se nekateri taboriščniki pred tesnobo skušali reševati z umetnostjo, drugi z bojevitostjo. Sam jo je skušal nagonsko »odmisлити« in jo je potiskal v podzavest, v krematorijskem svetu pa se ji je izmikal z delom in aktivno skrbjo za druge v vlogi bolničarja. Pove, da se je »spojil s strahom«, in tako postal podoben neobčutljivi filmski kameri, »ki ne sočustvuje, ampak samo snema« (*Nekropola* 1997, 123). A hkrati priznava, da primera ni prava, »ker ni šlo za ravnodušje, ampak za obrambni sistem, ki ni dopuščal, da bi čustva segla do človeškega jedra in načela njegovo zgoščeno samoohranitveno energijo. Zato je bil filmski kameri, ki je bila trda in nepremična od strahu, odvzet tudi spomin, odrezana je bila od preteklosti« (*Nekropola* 1997, 123).

V celotnem romanu se v napetosti samoohranitvenega nagona, pod katero se skriva etična veličina pripovedovalčevega čustveno-vrednostnega sveta (prim. Nussbaum 2008), ves čas kažete pisateljeva izjemna duševna vitalnost in nezlomljiva volja, da »kljub vsemu reče življenju 'da'« (Frankl). Ta pisateljeva volja in bivanjski smisel se v polnosti razkrijeta v obdobju po rešitvi, ko se pisatelj s pisanjem skuša »rešiti teme«. Ko se po dolgih letih vrača na »kraj našega umiranja«, v ta »neslišni svet«, doživlja »notranjo samoto«, ločenost in molk, ki je »nadaljevanje nekdanje ločenosti in nekdanjega molka« kaste zavržencev. Notranje sproščanje spominskih podob pa ga ne pomirja, temveč v njem povzroča še večji nemir in razklanost. O svoji izkušnji ne zmore govoriti drugim: »Sleherno besedo bi mi nadzoroval strah, da ne bi zdrknil v plehkost. Pa sploh, tudi o smrti kakor o ljubezni se človek lahko pogovarja samo sam s sabo ali pa še z ljubljanim bitjem, s katerim se je zlił v eno. Niti smrt niti ljubezen ne preneseta prič.« (*Nekropola* 1997, 11)

Evgen Bavčar

Boris Pahor: Nenapisani testament kot naša moralna obveznost za jutrišnje slovenstvo

»Ob smrti velikega pisatelja in dragega prijatelja me veseli dejstvo, da o tem dogodku pišejo po Evropi. Sporočila o omembi Pahorjeve smrti sem dobil iz Francije, Nemčije, Španije in Italije. To je vsekakor pomembna razpoznavnost slovenskega avtorja.« je za *Primorski dnevnik* 6. junija 2022 zapisal Evgen Bavčar, ki je med najbolj zaslužnimi, da je Pahor prek Francije pa Nemčije prišel nazaj v Slovenijo. In dodal, da upa, »da bo sedanja generacija v spomin na njegovo življenje in delo vsaj deloma uresničila pisateljeva načela in eksistenčne imperitive.« Njegov današnji prispevek se v odnosu do pisatelja in prijatelja osredotoča na naš moralni in eksistenčni dolg za jutrišnje slovenstvo.

² Prispevki si sledijo po abecednem redu priimkov udeležencev simpozija.

Boris Pahor, Edvard Kocbek in mladinska književnost

Splošno znano je, da so pisatelji za odrasle imeli tudi ne/posreden stik z mladinsko književnostjo. Nekateri so v prvi fazi pisali za otroke, kasneje so njihova dela za odrasle postajala mladinsko branje ipd. Tudi Boris Pahor je avtor dveh del, ki sta klasificirani kot otroški. To je kratko realistično besedilo *Mali samouk* (il. Rudolf Saksida, 1963; il. Magda Starec Tavčar, 2014), ki je izšlo dvakrat v slikaniški knjižni obliki, in besedilo *Metulj na obešalniku* z ilustracijami otrok (2022), ki je bilo prvič objavljeno v zbirki *Kres v pristanu* (1959) oz. *Grmada v pristanu* (1972), v kateri je objavljenih še dvanajst novel.

Lajtmotiv Pahorjevih besedil je položaj Slovencev in slovenščine, tako tudi v slikanici *Mali samouk*, v kateri tematizira identitetno pripoved Josipa Godine Verdelskega (1808–1884), rojenega v družini s šestnajstimi otroci, od katerih jih je osem umrlo v zgodnjem otroštvu. Trinajstletni deček Jožek oz. Josip je glavni literarni lik, ki obiskuje nedeljsko šolo v Trstu, kasneje nemško ljudsko šolo in gimnazijo v Kopru, Gorici in Ljubljani. Poudarjena je njegova močna želja, da bi imel knjige (v slovenščini). *Metulj na obešalniku* pa prikazuje, kako učitelj/ica kaznuje deklco, ker govori v slovenščini, in sicer tako, da jo da s kitkami obesiti na obešalnik. Tudi v drugih besedilih Borisa Pahorja nastopajo otroci in mogoče je pričakovati, da bodo čez čas v obliki slikanice in/ali stripa in/ali ilustrirane knjige postali t. i. mladinsko branje. To se je že zgodilo z romanom *Nekropola*, ki je bil preoblikovan v grafični roman (il. Jurij Devetak, 2022), v katerem prepoznavamo intertekstualne navezave na strip *Maus* (A. Spiegelman, 1980). Edvard Kocbek pa je s področja mladinske književnosti iz nemščine v slovenščino prevedel kanonsko besedilo švedske mladinske književnosti *Erazem in potepuh* s podnaslovom »O dečku, ki je iskal družino«. Prepoznavamo intertekstualne povezave z mladinskim romanom Pavleta Zidarja *Kukavičji Mihec* (1972).

Eno od naših vprašanj, ki se nam postavlja na ozadju sočasnih trendov v območju mladinske književnosti, je tudi, ali lahko pričakujemo nove predelave in priredbe njunih del za odrasle v literaturo, dostopno (naj)mlajši publiki.

Zdravko Duša

Strast za resnico

Boris Pahor se je v zadnjih letih, tudi v pomenu nekakšnega življenjskega pospravljanja, še bolj kot ponavadi ukvarjal z dejstvi in vlogo Edvarda Kocbeka v svoji osebni in narodovi zgodovini. Od simpozija in knjižice *Brez Kocbekovega sodelovanja ne bi bilo Osvobodilne fronte* do dnevniških zapisov se zgošča temeljito spominsko razčiščevanje, dodajanje detajlov in imen, kot da se boji kogarkoli prikrajšati za njegovo vlogo v opisanem času in dogajanju.

Je dovolj? In če naslov ne ustreza, se lahko popravi. Obnovil bom nekaj podrobnosti – sicer nič takega, česar že ne bi vedeli – iz še neobjavljenih Pahorjevih zapisov predzadnjega leta njegovega življenja.

Ignacija Fridl Jarc

Ta ocean strašno odprt – Boris Pahor in Slovenska matica

Prispevek poskuša osvetliti pomen Borisa Pahorja za Slovensko matico in obratno – vlogo Slovenske matice v Pahorjevem literarnem življenjepisu. Bil je dolgoletni član te najstarejše delujoče slovenske kulturne in znanstvene ustanove, na njej je sodeloval v številnih razpravah, predstavitev in pogovorih, predvsem pa je bil eden od njenih hišnih avtorjev, saj je pri Slovenski matici izšlo kar devet njegovih del. Naslov prispevka vključuje citat z naslovnice njegovih dnevniških zapiskov med julijem 1974 in februarjem 1976, ki jih je z dodatkom in prilogami Matica izdala leta 1989. Povzetek Pahorjevega naslova namreč imenitno ponazarja pisateljevo sodelovanje s Slovensko matico – njegova dela, izdana pri drugi najstarejši slovenski založbi, so strašno odprt ocean, ki terja temeljito, globinsko raziskavo, hkrati pa odpira neskončne prostore ne le za literarno, ampak še toliko bolj za sodobno slovensko narodno, družbeno refleksijo.

Devet izdanih del je žanrsko izjemno različnih, od dokumentarističnih, pisemskokorespondenčnih virov (*Sončna ura*, 2010, pisma Borisa Pahorja in Marije Žagar, ur. in

opombe napisala Urška Perenič) prek dnevniških zabeležk (že omenjeni *Ta ocean strašno odprt*, 1989), literarnozgodovinskih esejev o narodni identiteti v italijanski književnosti (*Ladja brez krmarja*, 1996) do kratke proze (*Na sipini*, 1960) in romanov (*V labirintu*, 1984, *Zatemnitev*, 1987, prvič izšel v Trstu leta 1975, *V vodoravni legi*, 1997, *Spopad s pomladjo*, 1998, ki je predelava romana *Onkraj pekla so ljudje* iz leta 1958, in *Trg Oberdan*, 2006). Poleg tega Pahorjev romaneskni opus, kolikor je bil objavljen pri Slovenski matici, vsebinsko veliko bolj variira, kot je pogosto prevladujoča predstava v javnosti na osnovi njegovega najbolj znanega romana *Nekropola*. Segam namreč od pristne literarne memoaristike do liriziranega občutenja življenja in izjemnega življenjskega vitalizma v romanu *Spopad s pomladjo*, kar je v nekrologu ob Pahorjevi smrti izpostavil tudi dolgoletni tajnik in urednik Slovenske matice Drago Jančar.

Vseeno pa je referat kljub obilnemu literarnemu valovanju Pahorjevega literarnega sodelovanja s Slovensko matico osredotočen na ocean, torej na iskanje skupnih točk tega pri Matici izdanega in doslej vse premalo raziskanega Pahorjevega pisateljskega opusa. Dotakne pa se tudi plimovanja njegove literature, saj je prav Boris Pahor pri Slovenski matici spodbudil tako tiskano izdajo knjige njegove soproge Radoslave Premrl *Moj brat, Janko–Vojko* (1992) kot tudi njeno nedavno elektronsko različico. Bil pa je tudi navdih za Kocbekova pisma, ki jih je pod naslovom *Peščena ura: pisma Borisu Pahorju 1940–1980* (1984) prav tako izdala Slovenska matica.

Igor Grdina

Avtobiografski labirint Borisa Pahorja

Globinska struktura pisateljskega opusa Borisa Pahorja je avtobiografija. Njene sledi so nespregljive tudi v literarnih vrstah, katerih idealni tipi in primeri pripadajo mimetični umetnosti. Romanesknost njegove daljše proze praviloma ni samo avtotematska – takšna je kvečjemu na površini, prek imen likov –, temveč v svojem jedru naravnost avtobiografska. Na to kaže dogajalni prostor pripovedi. Vsaj avtotematska je njegova novelistika.

Kot k avtobiografskosti usmerjen pisatelj Pahor ni edinstven; v slovenski literaturi sta vsaj dva pomembna opusa podobna. Tako Jože Javoršek kot Lojze Kovačič sta velik del svojega pripovedništva prav tako utemeljila na avtobiografskosti. Razlikuje pa se pomen avtobiografskosti pri navedenih opusih: pri Pahorju je vedno navzoča pričevanjska zavest, ki se po odnosu do zgodovinske stvarnosti in zaupanja v pomen izkušnje loči od egotistične ali posamičniško eksistenčne. Ti dve legi sta prevladujoči tudi pri večini ustvarjalcev k avtobiografiki usmerjene literature tako v slovenskem kakor v širšem kulturnem okolju.

Zavest o pričevanjskosti Pahorja povezuje z Edvardom Kocbekom, ki je bil Pahorju med vsemi slovenskimi literarnimi ustvarjalci intimno najbližji. V času prelomnega intervjuja v knjigi *Edvard Kocbek, pričevalec našega časa*, je celo povratno vplival na svojega vzpodbujevalca in krepil doslednost te pozicije v vsakršnih okoliščinah. Če so te včasih preprečevale sprotno pisateljsko pričevanjskost ali učinek (zapor, taborišče, ilegala, prepoved pojavljanja v javnosti, prepoved gojenja spomina), se je zvestoba tej legi literature, ki prehaja v življenjsko stvarnost, ohranjala v post poziciji, tj. v obliki refleksij in spomina.

Pahorjev pričevanjski opus, ki sega od romana na literarnem polu prek dnevnikov, esejev in potopisov do obširne korespondence v »preostankih življenja«, je tako ekspresivistično kot komunikacijsko zvest lastni osebnosti: ta ni samo ime konkretne eksistence, temveč tudi pogleda na in v svet. Pri tem ne ubira nobene bližnjice: tudi pri temah z velikim recepcijskim potencialom v okviru žanrske literature se posveča le lastnim prioritetam. To je še posebej opazno v romanu *Labirint*, v katerem v dramatičnih časih, ko se je v »mestu v zalivu« dejansko zgostila svetovna zgodovina, obravnava le zase bistvena vprašanja, tj. osebna in tista, ki zadevajo obstoj skupnosti, ki ji pripada.

Kocbek - Rodano - Mounier: Slovenski pritok v spodletelo sotočje evropske katoliške levice (1932–1975)

Prispevek se na osnovi primarnih in sekundarnih virov mudi pri virtualnem trikotu, ki je v daljšem časovnem loku 1932–1975 nenačrtovano duhovno povezal troje vodij katoliške levice v Franciji, Sloveniji in Italiji: Emmanuela Mouniera, Edvarda Kocbeka in Franca Rodana. Izrisati skuša sredotežne silnice, ki so ga oblikovale, kot tudi sredobežne silnice v specifični njim lastnega okolja, ki so ga rahljale in naposled onemogočile. Njegov potencial je zapoznalo in še zadnjič, vendar zgolj zasebno in spominsko, vzplamtel ob gnevu, ki je Kocbeka razvnel zoper oblastniško gonjo, ki se je leta 1975 nadenj zgrnila zaradi tržaške objave prelomnih odgovorov na podbudo Borisa Pahorja v knjigi *Edvard Kocbek, pričevalec našega časa*. Primerjalni uvid v mednarodno razpetost Kocbekovih misli in dejanj nudi nova oprijemališča raziskavam in poskusom natančnejše umestitve pesnikovih prizadevanj v srednjeevropski in zahodnoevropski prostor.

Edvard Kovač

Oddaljenost in bližina religioznih svetov Borisa Pahorja in Edvarda Kocbeka

Tako Boris Pahor kot tudi Edvard Kocbek sta izšla iz tradicionalnih slovenskih krščanskih družin. Poleg podobnih družin jima je bilo prav tako skupno, da sta od otroštva naprej živela tudi ne geografskem obrobju Slovenije, Pahor na slovenskem Krasu na Tržaškem, Kocbek pa v igrivi Prlekiji na Štajerskem, na obeh koncih Slovenije pa so narodno zavest in zvestobo slovenskem jeziku povezovali s katoliško tradicijo. Oba sta bila v internatu malega semenišča in sta potem stopila v bogoslovje, Pahor v Kopru in Kocbek v Mariboru. In oba sta tudi izstopila iz teološkega študija in se pognala v svet. Toda če se je Pahorjev izstop iz bogoslovja povezoval ne samo s kritičnostjo do cerkvene hierarhije, ampak se je začel tudi oddaljevati od krščanstva, je Kocbek svoj izstop iz mariborskega visokošolskega teološkega študija povezoval s svojo zahtevo po globljem, bolj duhovnem krščanstvu. Zelo zanimivo je bilo, da sta oba vse življenje ostala kritična do cerkvenih hierarhov, Pahor predvsem do tržaškega škofa Santinija zaradi vprašanja slovenstva, Kocbek pa do slovenskih škofov, ki niso dovolj zaživeli nove krščanske pomladi II. vatikanskega vesoljnega cerkvenega zbora. Toda če je Pahor ostal dobrohoten in simpatizirajoč s slovensko duhovščino, ker je ta v zamejstvu reševala slovensko kulturo, je na drugi strani Kocbek ostal kritičen do slovenskih duhovnikov in jim posebno v predvojnem obdobju očital lagodno in neintelektualno življenje.

Od svojih študentskih let naprej sta o verskih vprašanjih življenja in njegovega preseganja naša velika literata začela o krščanstvu razmišljati in čutiti zelo različno. Pahor je začel doživljati svet in naravo po zgledu velikih evropskih pesnikov vedno bolj panteistično, Kocbek pa se je še bolj oklenil zakramentalnih skrivnostih v Katoliški cerkvi, ki jih je doživljal zelo duhovno. Pa vendar je bilo med doživljanjem narave, ki sta jo oba literata povezovala s ljubezensko zvestobo slovenskim pokrajinam, veliko skupnega. Pahor je razumel slovensko zemljo z njenim pogledom na morje kot neko sveto deželo, kjer ljudje izrekajo govorico, ki síje božanska razmerja. Kocbek pa je preko vizije Pierra Teilharda de Chardina razumel, da se Božji duh nahaja v njegovi okolici in se je mogoče preko pristnega odnosa do zemlje približati tudi Bogu.

Veliko skupnega in različnega imata pisatelja v doživljanju erotike. Pahor je npr. ljubezensko razmerje do ženske v romanu *Zibelka sveta* opisal zelo spoštljivo, kar z občutkom svetega, vendar do kraja pristno in neposredno. Kocbek pa je v svoji knjižici *Eros in seksus* razkril svojo kozmično vizijo erotike, ki ga je popeljala daleč, vse tja do praga mističnih doživetij.

Lahko bi rekli, da sta oba misleca in pisatelja tudi človeško telesno doživljanje opisovala na obzorju krščanskega verovanja božjega učlovečenja. Za Pahorja je bila telesnost prisotnost življenjske sile, ki presega človeka, zato je treba ta vitalizem ohranjati. Toda prav v *Nekropoli* je razkril tudi odrešenjskost trpečih in umrlih teles svojih tovarišev in tukaj je bil na svoj način celo krističen. In na drugi strani je Kocbek v svojih dnevniških zapiskih izražal telesno doživljanje sveta in drugih, kar ga je vodilo v zaznavanje onkrajnosti. Čeprav se je Pahor v drugi polovici svojega življenja opredeljeval kot panteist, se mu je smrt zdela vedno nesprejemljiva, medtem ko je Kocbek v svojih razmišljanjih smrt med vojno večkrat razumel kot sprejemljivo in tudi zveličavno žrtev.

V teh približevanjih in oddaljevanjih dveh religioznih svetov, razmišljanj in občutij pa sta oba jemala prijateljstvo kot nekaj svetega in večnega, česar ni mogoče pozabiti. Toda tudi v tej skupni vrednoti je bila razlika. Pahor je prijateljstvo jemal v najgloblji intimi, ki ji je bil zavezan, Kocbek pa ga je združeval s tovarištvom, ki mu je kljub temu, da je bil izigran, ostal zvest.

Peter Kovačič Peršin

Pahorjevo prijateljevanje s Kocbekom

Prijateljevanje Borisa Pahorja z Edvardom Kocbekom ima v slovenski kulturni zgodovini podoben pomen, kot ga je dalo prijateljevanje med Prešernom in Čopom. Vsekakor pa ima še večji pomen za našo politično zgodovino, ker je njuno sodelovanje, ki je svoj vrh doseglo v *Intervjuju*, ki ga je Pahor objavil v knjižici *Edvard Kocbek, pričevalec našega časa*, sprožilo proces narodne sprave in demokratizacijo slovenske družbe.

Njune stike je povzročila objava Kocbekovega *Premišljevanja o Španiji*, kar je Pahorju dalo pobudo, da je poiskal stik z njim. Antifašizem, aktivno slovenstvo, privrženost demokratični kulturi in socialni pravičnosti so bili temelji, na katerih se je razvilo njuno vseživljenjsko sodelovanje, ki je preraslo iz odnosa učitelj-učenec v globoko tovarištvo. Pahor je v času najhujše gonje proti Kocbeku ostal njegova trdna opora in dosegel s svojimi mednarodnimi povezavami, da je režim vsaj na zunaj prenehal s preganjanjem Kocbeka. Obravnava tega obdobja njunega sodelovanja nam pokaže vso paleto političnih, ideoloških, idejnih in etičnih dilem naše družbe v času zatona partijske vladavine in na pragu ključnih sprememb v naši sodobni zgodovini. Nakazuje pa tudi smer zapletenega in počasnega procesa naše tranzicije, ki traja že tri desetletja.

Igor Omerza

Geneza nastajanja znamenitega pričevanja Edvarda Kocbeka in vloga Borisa Pahorja pri tem podvigu

Nastajanje tega pričevanja opisujem v glavnem s pomočjo dnevnikov Edvarda Kocbeka, Borisa Pahorja in dokumentacije slovenske tajne politične policije, uradno Službe državne varnosti (SDV), ki se je je ponarodelo prijelo ime Udba. Kronološko geneza zajema obdobje od 25. januarja 1970, ko se sopotnika in prijatelja začneta dogovarjati v Opatiji, do 18. marca 1975, ko zagleda luč sveta v tržaškem zamejstvu Pahor-Rebulova knjižica *Edvard Kocbek, pričevalec našega časa*. Vsebinsko gre za vztrajno in nepopustljivo nagovarjanje s strani Borisa Pahorja, da bi prijatelj Edvard Kocbek (pravzaprav kot priča) javno spregovoril o povojnem pomoru neoboroženih domobrancev in o popolni medvojni dolomitski komunistični podreditvi koalicijske Osvobodilne fronte (OF). Edvard Kocbek je kot partizan, krščanski socialist, eden izmed političnih voditeljev OF in humanist čutil močno notranjo potrebo, da javno izpove, kako in zakaj se je to zgodilo in kako se je treba slovenskemu narodu moralno opredeliti do teh pomembnih ter tragičnih vojnih in povojnih dogajanjih. Ob tem je dolgo hamletovsko okleval, saj je vedel, da bo s tem povzročil hude odzive in pritiske s strani svoje nekdane, tedaj vladajoče partizanske tovarišije.

Vrata v (domači) svet, ki jih odpirajo prevodi: Pahorjevo potovanje domov

V prispevku bom orisala nekatere značilnosti prodiranja Pahorjevih besedil v svet, ki so ga v zadnjih desetletjih omogočili prevodi njegovih del, in sicer predvsem v francoščino in italijanščino. Avtor, ki kljub svoji vseživljenjski vpetosti v tržaški prostor pri domačem italijanskem bralstvu do pozne starosti ni bil posebej znan, je sprejetost v tržaškem okolju doživel šele potem, ko je postal mednarodno prepoznaven na tujem in nato tudi v širšem italijanskem kontekstu. Te okoliščine bom poskusila razložiti na osnovi zakonitosti in teženj, ki jih lahko prepoznavamo pri raziskovanju procesov prevodnega etabliranja posameznih književnosti. Vprašanja, ki se jih bom dotaknila, zadevajo naslednje: morebitne motive, ki pogojujejo interes bralcev v izbranih tujih okoljih za Pahorjeva dela; vlogo prevajalskih strategij in kvalitete samih prevodov na eni strani in na drugi pomen zunanjih dejavnikov pri uveljavitvi avtorja v tujih okoljih; tradicionalno relativno indiferentnost tržaškega bralstva do slovenske književnosti. Ob upoštevanju tovrstnih dejavnikov bom poskusila pokazati, da je Boris Pahor avtor, katerega uveljavljanje zunaj matične literature na paradigmatičen način odraža možnosti in ovire, ki spremljajo prevodno širitev prostora književnosti, kakršna je slovenska.

Adrijan Pahor

Neusahljiva očetova želja po biti

Pravzaprav bi lahko rekel, da ga je od rojstva do smrti zaznamovala izrazita ljubezen do življenja in ustvarjanja. Tudi nekaj tednov pred smrtjo se je oprijemal katere koli možnosti, da bi svojo eksistenco osmisлил, »odlašal« je, kolikor se je dalo, z neznanim, strah zbujujočim prehodom tja onstran, v neznano, v nedoumljivo in negotovo. Spraševal se je, kaj ga tam čaka. Vseobsegajoča oblast nič, popolna praznina? Ali pa bo vendarle njegov duh, v katerega je toliko vlagal, dobil svoje zadoščenje nesmrtnega, zdaj ko se že mora sprijazniti s končnostjo telesa in vsega, kar je z njim povezanega?

Zadnja leta, posebno pa mesece pred smrtjo se je pogosto ukvarjal s krščansko eshatologijo. Bolj se je bližal koncu svojih dni, bolj ga je zanimalo vprašanje transcendence, obstoja posmrtnega življenja, vprašanje obstoja Boga – in če že obstaja, v kakšni obliki. Veliko je bral, dokler so mu to dopuščale oči, najraje je segal po filozofih, ki so obravnavali vprašanja obstoja Boga in posmrtnega življenja. Večkrat je citiral Alberta Einsteina in se poistovetil z njim, rekoč, »sem kakor Einstein, ki je svoj čas izjavil, da je religiozen človek, ne pa veren. Tudi jaz sem religiozen človek, ne verjamem pa v dogme in v cerkveno oblast, ne odobravam določenih zakramentov, to je ustvarila (moderna) Cerkev zaradi svojih pogledov na vero in cerkveno občestvo«. V *Knjigi o Radi* je oče namreč napisal, »da bi ta zavest, da si mora pač človeška skupnost sama urediti način obstoja, koristila pri iskanju neke pravične organiziranosti. In če imenujemo takšno pojmovanje materialistično, potem bi rekel, da ta duhovnost, ki se je porodila v nas, svetuje, da smo skromni pred misterijem vesoljstva, in če nismo verujoči, to ne pomeni, da nismo globoko religiozni, kot je poudaril Einstein.«

Književna republika Borisa Pahorja

Projekt Književna republika Borisa Pahorja (1913–2022) bo kot prvi na Slovenskem in širše preučil vprašanje tekstne konstrukcije avtobiografskega jaza ob upoštevanju celotnega opusa do nedavna najstarejšega živečega slovenskega tržaškega pisatelja. Opus enakovredno vključuje tudi celotno predpuščino, ki jo je v zadnjem desetletju pridobivala Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

Projekt izhaja iz spoznanja, da parcialno obravnavanje pripovedne proze, pisem, korespondence in dnevnikov preprosto ni dovolj. Pri pisateljskem opusu in predpuščini Borisa Pahorja, ki se po zaslugi pričačujočega projekta in pred očmi strokovne javnosti spreminja v zapuščino, je treba vse prej naštete tekstno-žanrske oblike prvenstveno razumeti kot moduse izražanja in konstrukcije jaza, tj. v navezanosti na avtorjevo osebnost ter v najširšem smislu kot oblike avtobiografskega tekstovja. Služijo izražanju pisateljeve individualitete in osebnosti, razkrivanju in konstruiranju jaza v naslonitvi na izkušnjo v teku življenja, in to v vsej izrazni globini. To pomeni, da so pismo, dnevnik in umetniška proza plasti iste identitete in mentalitete, ki bodo v projektu obdelane analitično, vendar medsebojno povezano.

Pismo oz. pisemska korespondenca, ki predstavlja najzajetnejšo popisno enoto (po preliminarni oceni iz pripravljalne študije več kot 5000 pisem), rokopisi/tipkopisi dnevnikov in rokopisi/tipkopisi umetniške proze so tudi trije osrednji vsebinski sklopi predpuščine.

Predpuščina (nem. *Vorlass*) je še ena pomembna posebnost predlaganega projekta, ki vpeljuje na Slovenskem (ob delni naslonitvi na avstrijski zgled) novo arhivsko paradigmo za digitalno dobo. Povezovanje slovenskega literarnega arhiva v NUK (ta se v okviru Rokopisne zbirke že tradicionalno in specializirano ukvarja z zbiranjem in obdelavo rokopisne kulturne dediščine) z literarno zgodovino, zgodovino in kulturološko znanostjo namreč pomeni novo kvaliteto pri zbiranju, hranjenju, promociji ter znanstveni obravnavi kulturne dediščine najširšega pomena. Namen je s sinergičnim delovanjem doseči napredek pri raziskovanju, urejanju in promociji novejših rokopisov in literarno-dokumentacijske kulturne dediščine v času, ko je raba zaslonskih tehnologij postala dejstvo.

Preučevanje celotnega opusa in poudarek na predpuščini sta dve ključni ter medsebojno združljivi, komplementarni nalogi in cilja projekta. Ob tem gre poudariti, da se projekt gradi na papirju, ki ga rokopisna zbirka zaenkrat hrani v večini, loteva ob zatonu rokopisnega in pisemskega pramena civilizacije. Med pomembnimi vzporednimi cilji projekta, ki jih je treba izpostaviti, pa je s pomočjo novih informacijskih tehnologij digitalnega kartiranja analizirati in predstaviti pisemsko republiko pisatelja s poudarkom na pisateljevi odprtosti v večkulturne personalne in institucionalne mreže ter v časovno-prostorskih razsežnostih. Gre za panoramo 20. stoletja v miniaturi s poudarkom na drugi polovici stoletja, ki povezuje zamejstvo z matico ter avdienco širom Evrope, v obeh Amerikah, Kanadi in Avstraliji. Odtod je mogoče vse jasneje razložiti konture književne re-publike Borisa Pahorja, ki je hkrati sijajen primer udejanjanja dialoga med kulturami in večkulturnosti.

Tatjana Rojc

(Literarni) Opus Borisa Pahorja kot ubeseditev celotnega 20. stoletja

Boris Pahor s svojim (literarnim) opusom ubeseduje celotno dvajseto stoletje. Beseda zato zanj ni zgolj sredstvo za pripoved, temveč svoboda človeka, njegove misli, njegove zgodbe. To je temelj, na katerem Pahor gradi svoj literarni diskurz, prepoznan kot univerzalno sporočilo prerojenja, ki se razvija skozi celotno njegovo življenjsko in pripovedno premiso.

Moja srečanja z Edvardom Kocbekom

Bil je lep oktobrski dan leta 1966. V ravenski gimnaziji je odzvonila zadnja ura. Vsi smo se navdušeno zapodili iz šole. Ko sem se približal študijski knjižnici, sem na oknu zagledal ravnatelja knjižnice dr. Franca Sušnika, ki me je z roko poklical v svojo pisarno. Bal sem se, da me bo kregal zaradi slabega znanja nemščine, mi govoril o pomenu znanja jezikov itd. V pisarni me je čakalo presenečenje. Ko sem se usedel, mi je Sušnik brez besed izročil knjigo Edvarda Kocbeka *Strah in pogum*. »Nikjer se ne hvali, da bereš to knjigo, je prepovedana.« Vzel sem knjigo, se poslovil in šel na avtobus, kjer sem začel brati prvo novelo.

Ko sem mami pokazal knjigo je rekla: »Čas je, da pokličeš in obiščeš Edija. Ne pozabi ga vprašati, če mogoče ve, kje je Tone pokopan in kdo ga je umoril.«

Nekaj tednov pozneje me je Edi sprejel. Takrat nisem vedel, da je stanovanje prepredeno z mikrofoni, da mu tudi ponoči prisluškujejo. Prijazno sva se pogovarjala. Odprla pa sva tudi vprašanje o smrti mojega strica Toneta. Povedal mi je, da je za njegovo smrt izvedel zelo pozno, pa tudi to, da se je začel revolucionarni lov na njegove pristaše. Omenil je poveljne poboje in o tem, da so mu v poštnem nabiralniku puščali ljudje pisma z vprašanji o usodi njihovih sorodnikov in prijateljev. Odpravil se je na CK KPS in tovarišijo vprašal, kaj je s temi ljudmi. Baje so mu odgovorili, da so v Makedoniji na prevzgoji in se bodo kmalu vrnili. »Ti bi tudi bil vesel, če bi jih pospravili, a ne?« je zamomljal Marinko. »Verjel sem jim, nič drugega mi ni preostalo.«

V četrtek 5. novembra 1981 me je poklical Matjaž in mi sporočil, da je Edi umrl, pokopali pa ga bodo v najožjem družinskem krogu, na pogreb pa so povabili tudi njegove zveste prijatelje. Čeprav sem vedel, da je Edi hudo bolan, me je vest presunila. Odločil sem se, da bom šel na pogreb. Na dan pogreba se mi je pridružila tudi kolegica Melita. Na poti iz Velenja v Ljubljano so naju čakala presenečenja. V Šempetru v Savinjski dolini naju je ustavila milica. »Kam pa kam, vesela družina?« »Na Kocbekov pogreb«, sem mu povedal. Miličnik se je postavil pred avto in zapisal registrsko številko in preštel število potnikov. Pokazal je, da lahko greva. Po voki-tokiju je naslednji patrulji sporočil, da sva odpeljala. Na Trojanah naju je ustavil uslužbenec SDV, preveril je registrsko številko, spet nekam poklical in nama pokazal, da lahko odpeljeva. »No. pa imava že dve črni piki. To bodo na naši šoli *ponosni* na naju,« je pripomnila Melita. Naslednja postaja je bila v Domžalah. Postopek je bil enak: preverjanje registrske tablice in štetje ljudi v avtu, k sreči na poti ni nihče prisedel in klic po voki-tokiju.

Peter Scherber

Poročilo o fašističnem *razkuženju* Trsta: Obdelava življenske travme v avtobiografski trilogiji Borisa Pahorja

Romaneska trilogija *Zatemnitev*, *Spopad s pomladjo* in *V labirintu* stoji v središču pisateljskega dela Borisa Pahorja in obenem zaznamuje tudi prelomnico v njegovem življenju, tj. pred in po času, ko je doživel in preživel pekel nacističnih uničevalnih taborišč. Ker Pahorjevo romanescno delo predstavlja paradigmo avtofikijske pripovedi, bi bilo plodno preučiti obdelavo tematskih sklopov njegovega življenjskega sveta in empirično analizirati variiranje posameznih mikrotekstov v romanih. Prispevek obravnava otroško travmatično izkušnjo, ki je bila za Pahorja pomembna vse življenje, in sicer fašistični požig Narodnega doma v Trstu leta 1920, o katerem je avtor vedno znova poročal tudi v neštetih ustnih razpravah in se vedno znova pojavlja tudi v njegovih avtobiografskih romanih kot mikronarativ, vpet v besedilo celega romana. Obseg teh mikrotekstov se razlikuje in je v razponu od kratkih omemb do obsežnejših in zapletenejših mikropripovedi.

Boris Pahor, angažirani literarni umetnik in pričevalec 20. stoletja

Tržaški slovenski pisatelj Boris Pahor je bil in bo ostal izjemno dragocen literarni pričevalec razburljivega 20. stoletja, ki je bilo za slovenski narod in kulturo v mnogih pogledih tragično in hkrati odločilno pri oblikovanju moderne nacionalne identitete. Prispevek prikaže, kako je pisatelj Boris Pahor relevanten kritičen ocenjevalec vseh treh ideoloških sistemov, ki so zaznamovali evropsko družbo, tj. fašizma, nacizma in komunizma. Z osebno izkušnjo kot dečka, ki je julija 1920 nemočno strmel v gorečo grmado ob požigu Narodnega doma v Trstu, kot jetnika v nemškem nacističnem taborišču, po drugi svetovni vojni pa kot razgledane intelektualne osebe, ki je bila kritična do trdega političnega sistema v Jugoslaviji, je pisal romane in neumorno razgrinjal etične in eksistenčne vrednote kot vir smisla in namena modernega človeka.

Prispevek se dotika treh aspektov, ki kot rdeča nit spremljajo življenje in ustvarjalno delo Borisa Pahorja. Uredništva tržaške kulturne revije *Zaliv*. Družbenega angažmaja za demokratično ureditev in spoštovanje človekovih pravic, še posebno, ko je šlo za vprašanja narodnosti ter idejne in nazorske svobode. Literarno delo, kjer pa se osredotočamo na roman *V Labirintu* in na zapleteno družbeno dogajanje v Trstu v povojnem obdobju, to pa z upoštevanjem bogate zapuščine avtorjevih dnevnikov, ki posegajo na družbeno področje, ter pritegnitvijo avtorjevega duhovnega nazorskega pogleda, ki ga lahko označimo za agnostičnega. Ki pa se, po sledeh Teilharda de Chardina, razpira čudenju nad lepoto naravnega stvarstva, kar je precej spregledana, vendar zelo pomembna sestavina vsega literarnega ustvarjanja Borisa Pahorja.

Boštjan Marko Turk

Očak nad provinco

Skepsa in distanca določata intelektualca. Ambivalentnost pojmov in pojavov, s katerimi se v območju mišljenja srečuje, povzroča nenehno pulziranje njegove misli, hkrati pa predstavlja temeljno vzmet vselej napetega, bolj nepomirljivega odnosa do realij sveta. V tem smislu je bil Boris Pahor eden največjih intelektualcev ne samo v slovenski zgodovini, temveč tudi širše. Zaradi svojega prepričanja, ki ga je utemeljeval na vsakršni distanci do oblasti, navdihovala pa ga je ljubezen do domovine, povezana z ljubeznijo do svobode, je bil v konfliktu s prevladujočimi političnimi paradigmami prostora, od začetka svojega življenja pa do njegovega konca. Njegov odnos do fašizma je poznan, v slovenski javnosti manj opazna in pogosto prikrivana pa je njegova občutljivost glede ideološke dvojčice fašizma, to je glede komunizma, v njegovi jugoslovanski, titoistični varianti. Zato je bil Boris Pahor tako rekoč redno nadziran s strani jugoslovanske politične policije in tropov njenih, vselej čuječih ovaduhov. Nekaj let mu je bil celo prepovedan vstop v domovino. Promocija slovenstva, k čemur je težil vse življenje, je bila v času fašistične, kasneje pa titoistične diktature namreč ena najmanj zaželenih tem, sploh če se je vezala na artikuliranje teženj po demokraciji.

V tem smislu je bil Boris Pahor v nenehnem konfliktu s centri moči, z Rimom, z Beogradom, a tudi z Ljubljano. Zanimivo bo raziskati, zakaj se je vedno definiral v smislu nasprotovanja prevladujočemu mišljenjskemu vzorcu, kakršen je dominiral (dominira) v slovenski prestolnici. Odgovor je pravzaprav na dlani, iskati pa ga je v protidemokratskem krču (tudi protislovenskem), ki ondod stiska provincialne mandarine. Nič bolje se Pahorjev pogled na svet ni obnesel v novem centru moči, ki se je za Slovenijo od leta 2004 naprej vzpostavljala v Bruslju. Kot intelektualca in prepričani domoljub se ni mogel pomiriti z ideologijo transnacionalnosti, boljše transhumanizma, ki jo promovirajo evropske institucije, v njihovih očeh pa je vsako zavzemanje za narodnost že vnaprej obsojeno kot deviantno. Intelektualna prebojnost, predvsem pa moralna neoporečnost Borisa Pahorja tako postajata brezčasni korektiv zablodam, v kakršnih se utapljajo (ali so se utapljali) ljudje moči v prestolnicah nekdanje ali sedanje skupne države, od Ljubljane preko Beograda do Bruslja, če pri takšnem navajanju upoštevamo kriterij velikosti.

Edvard Kocbek, Boris Pahor ... in Dane Zajc: Razumevanje resničnosti kot poezije tega sveta

Razmišljanje sopostavlja na videz tri poetološko precej raznorodne ustvarjalce, ki pa so bili vsi na izjemno sebi lasten, svojevrsten in celo samovoljen način zavezani tudi pričevanju o resničnosti kot tisti, ki je navsezadnje storila, da so njihovi glasovi v slovenski kulturni resničnosti zveneli (so, in bodo) kot epohalni. Še več, težko bi si danes zamislili doslednejšega pesniškega izraza, kot nam ga je zapustil Edvard Kocbek v svojih zbirkah, in bolj neizprosnega pričevalca, kot je bil Boris Pahor, prav tako je meja neprizanesljivosti v pesniški drži Daneta Zajca nedosežena in se čedalje bolj kaže kot nedosegljiva v razvoju slovenske poezije druge polovice 20. stoletja. Srž tistega razlikovanja in drugačnosti med omenjenimi literati je v njihovem samoizrazu, v njihovi viziji notranje moči premagovanja vseh pritiskov neprijazne (!) resničnosti, ki so se zgrnili nad vsakega od njih. Da, in zaradi te teže krivičnosti, ki so jo doživeli, bi marsikdo pomislil na neustreznost naslova, saj bi nemara morali spregovoriti o njihovem 'razumevanju poezije kot o resničnosti tega sveta', ker se pravzaprav dotikamo njihovega globoko osebnega (vseskozi individualističnega) doumevanja poetične sposobnosti (od)reševanja (iz) tega sveta. Kar tudi drži.

Vsem trem je bilo nezamenljivo lastno tiho vsrkavanje *duhovnega* v realnem, resničnem in okrutno celo materialnem svetu slovenskega vsakdana, »v brezobzirnem tehnokratizmu«, po besedah D. Zajca, v katerem so živeli, in kjer »ni mesta za ljudi, ki delajo na polju duha.« (D. Zajc, Govor ob podelitvi velike Prešernove nagrade Borisu Pahorju, l. 1992). Med slednje, »med premišljevalce in ljudi dvoma«, je pesnik prišteval tudi Kocbeka in Pahorja.

Govorimo o tistem dvoreznem meču resničnosti, ki je v opusu vseh treh ustvarjalcev, oblikoval disonančno bližino zgodovine in razpoke slehernikove duševnosti, skozi katere je zrl Edvard Kocbek, ko je v besedi Borisa Pahorja najdeval poezijo in liričnost, ter o tistem, o čemer je mislil Dane Zajc, ko je ob smrti Edvarda Kocbeka zapisal, da je »na dnu posode, kamor tonejo različni obrazi še en obraz. Zdi se, da se za njim ne skriva nobeden več. [...] začne se spet potapljati in se spreminjati v mnogo obrazov, jasnih in nejasnih, ki se bojo prikazovali in drug drugega zasenčevali s svojo dvojno svetlobo, dokler bojo ljudje brali Kocbekovo poezijo.« Tisto polje duha pa je zanje predstavljala slovenska beseda, ki se je spreminjala v radikalni samoizraz treh monumentalnih opusov, v katerih resničnost nastopa kot »strašna zvestoba do slovenskega bližnjika za potrebno in nujno.« (gl. E. Kocbek, Pismo B. Pahorju, 26. okt.1964), medtem ko je tem bolj podvržena mestoma lirični, mestoma pa tudi na moč poetični metamorfozi, brez katere sami ne bi (osebno in) duhovno preživeli.

Posebne zahvale za pomoč pri pripravi dogodka gredo

INŠTITUTU ZA KULTURNO ZGODOVINO ZRC SAZU IN ZRC SAZU

GOSPODU JOŽEFU ŠKOLČU

KLETI BRDA Z. O. O. TER PIVKA PERUTNINARSTVO D. D. ZA POGOSTITEV

KNJIŽNICI ODDELKA ZA SLOVENISTIKO IN ODDELKA ZA SLAVISTIKO FILOZOFSKE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI ZA
PRIPRavo PRILOŽNOSTNE RAZSTAVE DEL BORISA PAHORJA

ŠTUDENTKAM-ASISTENTKAM NEŽI KOČNIK, NIKI PINTER IN LANI DELAČ HROVATIN